

Hans Driesch — o ishodištu svake filozofije.

Ovaj učenjak rodio se 28. X. 1867. Posvetio se najprije prirodnim znanostima, kao učenik Ernesta Haeckela u Jeni. Materijalistički monizam ovoga prirodoslovca, koji je svojim djelom »Die Welträtsel« i nekim drugim sličnim djelima postao jednim od glavnih širitelja suvremenog ateizma, Drieschovoj filozofskoj naravi nije odgovarao. Svojim je umovanjem došao do uvjerenja, da u živim tjelesnim bićima ili organizmima mora postojati nešto, što nije materija, a što upravlja čitavim organizmom, a ovo je nazvao ENTELEHIJA, prema Aristotelovoj terminologiji. Ovu je svoju nauku svestrano i oštroumno prikazao i dokazao osobito u svome glavnome djelu »Philosophie des Organischen«, koje je prvi put izišlo na njemačkom jeziku 1919, dok je godinu dana prije isto djelo bio izdao na engleskom jeziku. Tako je Driesch snažno naglasio neminovnu potrebu filozofskoga tumačenja živih tjelesnih bića, kojega nema bez priznavanja Entelehije. Od tjelesnih je živih bića Driesch prešao na tumačenje i svih drugih životnih pojava. Tako je stvorio čitav sistem filozofije.

Da upoznamo od mnogobrojnih njegovih djela barem neka poglavita, i to filozofska. Ordnungslehre (1912, 1923) — Die Logik als Aufgabe (1913) — Leib und Seele (1916, 1927) — Wirklichkeitslehre (1917, 1922) — Das Problem der Freiheit (1917, 1920) — Wissen und Denken (1919, 1922) — Die Probleme der Naturphilosophie (1922) — Metaphysik (1924) — Relativitätstheorie und Philosophie (1924) — Grundprobleme der Psychologie (1926) — Metaphysik der Natur (1926) — Johannes Volkelts Erkenntnislehre und Metaphysik (1926) — Die sittliche Tat (1927). Opširnu bibliografiju (nažalost samo do godine 1927) donosi »Festschrift Hans Driesch zum 60. Geburtstag, 2. Teil, str. 163-168). Ovo je djelo od najveće važnosti za poznavanje Drieschove misli. Obuhvaća dva dijela. Prvi ima naslov: Wissen und Leben, überreicht von Freunden und Kollegen, među kojima se nalazi i slavni francuski katolički filozof, profesor katoličkoga Instituta u Parizu, Jacques Maritain, koji uzvisuje Driescha kao »restaurateur de la philosophie de la nature« — obnovitelja ili uskrisitelja filozofije prirode. Drugi dio ima naslov: Ordnung und Wirklichkeit, überreicht von Mitarbeitern und Schülern. Uvod u Drieschovu filozofiju napisao je Heinichen, — u knjizi, koja ima naslov: »Drieschs Philosophie. Eine Einführung. Leipzig 1924«.

Nije moja namjera, prikazati čitavu Drieschevu filozofiju, nego samo njezine temelje, o kojima sve ostalo ovisi. Koji su ovi temelji, ovo je Driesch sam izložio u knjizi »Wissen und Denken. Ein Prolegomenon zu aller Philosophie. Zweite durch anastatischen Druck hergestellte Auflage mit Ergänzungen als Anhang. Leipzig 1922«. U ovoj ćemo knjizi naći ne samo temeljne ideje njegove logike i noetike, nego i kozmologije, psihologije, teodiceje i etike, dakle čitave filozofije. Zato hoćemo najpornije promatrati, što Driesch u ovoj knjizi piše, ali i kritički ispitati, što kaže. Tako ćemo vidjeti, što je ispravno i opravdano; a što moramo otkloniti kao neopravdano; ili što moramo označiti kao nepotpuno.

I. DRIESCHOVA NAUKA.

1. *Temeljno pitanje čitave knjige* izrazuje riječima (str. 2): »Pitanje, koje ovaj spis hoće da istraži, može se izraziti riječima, »što znači znati (i htjeti)? ili također »što znači misliti (i htjeti)? ili možda bolje »što znači, ja nešto znadem, ja mislim (ja hoću)? Što zapravo hoću da kažem, kada gdje kad velim, da znadem, mislim (hoću)?«.

Odgovor na ovo temeljno pitanje biti će (str. 2): »Nema nikakva mišljenja (i htijenja) kao svijesno doživljena događaja; ima samo znanje kao posjedovanje, imanje, ili ako hoćeš kao »gledanje« — ovo će biti najbitniji zaključak našeg istraživanja. Izraditi ovaj zaključak, njegova je prava svrha; što još osim toga obrađuje, samo je po sebi jamačno važno; ipak neka stupi izričito u pozadinu iza temeljne svrhe«. Pisac priznaje, da se ovaj rezultat kosi i s njegovim vlastitim prijašnjim mišljenjem, kaošto i s općenitim uvjerenjem (str. 2): »Svakako moram sam iskreno priznati, da je ovaj rezultat, kad sam ga sam našao, u meni proizveo nešto, što bih nazvao duhovnim potresom ili zapanjenošću«.

2. *Pisac je svijestan, da dolazi u sukob s čitavom »školom«* (str. 3): »Da je mišljenje nešto, što ja doživljavam, kao svoju djelatnost, bilo je u filozofiji uvijek priznato kao nešto, što se po sebi razumije; osobito za Kanta i njegove sljedbenike vrijedi ovo kao nešto, što se po sebi razumije«. Premda ovdje Kanta i njegove sljedbenike spominje kao neku posebnu grupu među filozofima, ipak pod izrazom »Die Lehre der Schule« (str. 3) razumije samo razne škole Kantova smjera, u prvom redu dakako Kanta samoga. Driesch ne obazire se nikako na skolastičku filozofiju. Ova je činjenica od najveće važnosti za prosuđivanje njegove misli. Kad znademo, protiv koga se bori, možemo i naslućivati, koju nauku ima na pameti. On kaže izričito (str. 6): »Govorili smo ponovno o filozofijskoj »školi«, i mislimo time sve mislioce zajedno, koji su orijentirani prema Kantu«.

Kantovskim školama Driesch pravom prigovara, da mišljenje i htijenje nije nikakvo djelovanje ili proizvođanje. Kant naime sa

svojim sljedbenicima tvrdi, da mišljenjem ne samo izrazujemo, nego i stvaramo predmet. Isto vrijedi i za htijenje. Ako Driesch otklanja ovu nauku, i mi pristajemo uz njega. I prema našem je uvjerenju ova Kantova teza, makar bila temelj čitave njegove filozofije, ipak potpunoma kriva. Uvjereni smo, da mišljenjem ne stvaramo, nego samo priznajemo predmet, kakav ovaj postoji neovisano o našem mišljenju, i kakav bi ovaj bio, makar mi o njemu nikako ili posve drukčije mislili. Kaošto mi nijesmo zli zato, što netko o nama zlo misli, tako i posve općenito sivar nema zato neko svojstvo, što se njoj pridijeva. Pa i Kant je u svome životu pokazivao isto uvjerenje. Ni on se nije zadovoljavao time, da stvari zamišlja, nego je ispitivao, kakve ove jesu: između jednih je i drugih birao; jedne odbacio kao nepovoljne, druge prihvatio kao podesne. Isto vidimo i kod svih njegovih sljedbenika. Čitavim svojim životom poriču svoju nauku.

Je li Driesch samo ovo imao na pameti, kad je ustvrdio protiv Kantovih škola, da mišljenje i htijenje nije nikakvo djelovanje? Je li htio ustvrditi, da ne samo predmet, nego i samo izražavanje predmeta nije naše djelovanje? Najjednostavnije bi bilo rješenje ovoga pitanja, ako bismo mogli kazati, da je Driesch imao na pameti razliku između izraza i onoga predmeta, koji je izražen, tj. između misaonog čina u objektivnom i u subjektivnom pogledu. S time bi se onda slagao njegov izraz »erarbeiten«, koji upotrebljava, gdje kaže (str. 2), da je svrha njegova istraživanja postići ovaj rezultat: »Dieses Ergebnis zu erarbeiten, ist ihr (unsere) Untersuchung) eigentlicher Zweck«. Jamačno ne možemo govoriti o »erarbeiten«, tj. izraditi ili radom postići, gdje nema nikakva rada: a rada nema, gdje nema nikakva djelovanja. Ipak Driesch nigdje ne spominje izričito ove tako važne razlike, dok uvijek opetuje onu tvrdnju, koja je njega samoga u čitavoj duši potresla, a za koju misli, da se protivi običnomu mišljenju: ljudi obično misle, kaošto je i on prije mislio, da je mišljenje i htijenje neko djelovanje, dok je sada došao do protivnog uvjerenja. Da je imao na pameti onu razliku između djelovanja mišljenja ili htijenja i njegova predmeta, jamačno ne bi bio tako zapanjen i ne bi mislio, da je došao u sukob s općenitim uvjerenjem. Zato žalim, što ne mogu, barem sa sigurnošću, Drieschu pripisivati svestrano ispravno ga shvaćanja one teze, u kojoj tvrdi, da (str. 2): »Es gibt gar kein Denken (und Wollen) als einen bewusst erlebten Vorgang; es gibt nur Wissen als Besitzen, als Haben, oder wenn man will, als »Schauen« — das wird das wesentlichste Ergebnis unserer Untersuchung sein«.

Tako nam je Driesch odmah na početku očitovao rezultat svog istraživanja. Ovaj nam pomaže, da možemo lakše pratiti i razumjeti njegovo umovanje, pa i prosuditi njegovu vrijednost. Ovo vrijedi u prvom redu za onu nauku, koja je značajna za svaku filozofiju, naime

3. *Koje je ishodište filozofiranja.* Driesch podvrgava najprije oštroj kritici »Die Lehre der Schule« (str. 3-6) raznih Kantovih sljedbenika »Die Kantischen Schulen« (6-7). Zatim izlaže svoje vlastito mišljenje »Die eigene Lehre« (7-13). Čujmo,

što Driesch prigovara filozofiji »škole«. On veli (5): »Prema našem mnijenju u filozofiji škole fali pomišljanje na najprvotnije opstojnosti — (namjerno kažem tako, a ne činjenice); fali utemeljenje pravoga početka filozofije kao početka, za koji se uvida, da samo on može i mora biti početak — Mnogo i premnogo toga postavlja se bez ispitivanja na početak; same stvari, za koje nije dokazano, da su nešto prvotno. To su dijelom pojmovi teoretske psihologije kao posebne znanosti, a dijelom metafizički pojmovi. «Osjetnost» i »razum«, dapače sve »sposobnosti« spadaju u prvi razred pojmova; »svijest uopće« i koješta drugo u drugi razred. A kao treće, što nije dozvoljeno, dolaze pojmovi naivnoga realizma, stanovišta svagdanjega života: pojam »misлити«, koje se bez ikakva promatranja shvaća kao svijesno djelovanje, i »mnoštvo raznih ja« ili »svatko« kao neki ja«... (6): »Na prvi početak, u pravu ARCHE svake filozofije, postavljaju pojmove, koji se mogu u dobrom smislu upotrebljavati istom tijekom filozofijskog rada, koji naime služe za obrađivanje filozofijskih posebnih problema, za obrađivanje posebnih problema prave psihologijske ili metafizičke prirode... Sintezu kao doživljaj djelovanja postaviti posve na početak, ili »svatko« u njegovu dioništvu kod »svijesti uopće« ili druge slične stvari, kaošto pojam »općenita vrijednost« — to ne valja, barem onda ne, kada je svrha uistinu »kritička« filozofija«. Nakon ovih općenitih prigovora Driesch ističe kod raznih Kantovskih škola neke posebne krive nazore glede ishodišta filozofiranja, tj. nauka, koje se pretpostavljaju bez ispitivanja kao ispravne te služe kao temelj čitavoga sistema (7). Kao takve označuje osobito psihologizam, idealizam i solipsizam s njihovim temeljnim nedokazanim principima.

Jedva da možemo išta prigovoriti kritici, kojoj Driesch podvrgava protivničke sisteme, što se tiče njihove nauke o ishodištu svake filozofije. Istina je, da ovi sistemi najvažnije teze pretpostavljaju bez dovoljnog ispitivanja i dokazivanja. Ali slušajmo,

što Driesch označuje kao svoju »vlastitu nauku« (7-13). Ona obuhvaća ove teze (7): Svaka filozofija mora prihvatiti kao ishodište kritički provizorni solipsizam, a da se time neće da obvezuje, da će u njemu ostati. Provizorni ili »metodički« solipsizam polazi od jedne praopstojnosti (Urtatbestand)..., o kojoj, prema riječima Kartesijevim, nije nikako moguće sumnjati. Ova se praopstojnost može izraziti riječima: Imam svijesno, i svijestan sam, da imam, uređenu puninu nečega. Ili posve kratko: Imam svijesno uređeno nešto, kod čega riječica »ja« ono »ja imam ja« ili drukčije rečeno, stvarnu opstojnost takozvane samosvijesti uključuje (— Ich habe bewusst und zugleich meines Habens bewusst eine geordnete Fülle des Etwas. Oder ganz kurz: Ich habe bewusst geordnetes

Etwas, wobei dann das Wörtchen »ich« das »Ich habe Ich« oder, anders gesagt, den Sachverhalt des sogenannten »Selbstbewusstseins« mit einschliesst—). Ova je glavna teza. Druge tumače njezin smisao u negativnom i u pozitivnom pogledu.

Što u ovoj prvoj tezi nije sadržano (8): »Pazimo najprije, što naša formula, kojom izrazujemo praopstojnost, ne sadržaje. Ona ne sadržaje pojmove »stvar, supstancija, svojstvo, mnoštvo raznih ja, tj. subjekata, općenita vrijednost, svijest uopće, nadosobni ja, itd.; ona naročito ne sadržaje pojma »djelovanje«, osobito ne u formi »misliti ili htjeti«.

»Sastavni su dijelovi formule (8-9): »Ja — imam svijesno — uređeno nešto — to su tri sastavna dijela praopstojnosti; sastavni dijelovi, ali koji imaju smisao samo u svome ujedinjenju, dakle »trojedini« od kojih drugi i treći ima samo jezično posebne sastavne dijelove. Tumačiti ovdje nije ništa moguće. Samo da se ukloni svaki nesporazumak, treba kazati, da »ja« praopstojnosti nema nikakva odnosa prema vremenu, dakle da nema u vremenu, i da je iznad opreke između jedinstva i mnoštva. Ja istom postavljam pojmove jedinstva, mnoštva i vremena«.

»Upravo pojam djelujućeg mišljenja, postavljen na početak svega, pobuđuje najveću zabrinutost« (10).

»Svijesno ne djelujem, nego samo imam. Ili drukčije: U nečemu, što imam, imam doduše i značenje, »predmet«, predstavu »djelovati«, ali ja ne djelujem svijesno djelovanje«. (11).

»Imam« je jedini odnos — (nerazrješivi pra — ili još bolje, pred- odnos) — između jednostavnog Ja i Nešto; nema ovdje više forma svijesnih odnosa između ovo dvoje. Djelovati, jest, postati su posebni pojmovi reda; oni ne spadaju u praprvtno« (11).

»Najprije moramo ipak odgovoriti na pitanje, odakle mi znamo, daje naše shvaćanje jedino ispravno, i da su sve nauke škole o pitanjima glede ishodišta svake filozofije i glede pojma »znati« prebrzo stvorene, preuranjene, »dogmatske«. (11).

»Odgovoriti možemo samo ovo: Mi postavljamo naš Imam Nešto kao istiniti početak svakog filozofiranja, jer, prvo, ne možemo naći ništa drugo kao praodnos naše svijesti, i jer, drugo, nauka o »imam« kao jedinom praodnosu između Ja i Nešto dovoljno ispunjava zahtjeve svih dijelova filozofije. Prvoća dijela ovoća odgovora ne možemo, kako se po sebi razumije, dokazati, nego jednostavno postavljati« (11). »Drugi dio našeg odgovora možemo »dokazati«, i to time, što pokažemo, da je na temelju naše nauke moguća filozofija prema svojim dijelovima. To ćemo sada i učiniti, dakako samo prema najbitnijim potezima, jer moja veća djela služe detaljnoj izvedbi« (12).

II. *Ispitajmo Drieschovu nauku*: Je li doista njegovom formulom izražena posve prvotna istina? sadržaje li doista samo ono, što Driesch tvrdi?

1. *Je li Drieschovom formulom izražena posve prvotna istina?* Jest, ako njezina spoznaja ne pretpostavlja nikakve druge spoznaje. Radi se o spoznaji, a ne samo o kakvim god tvrdnjama. Tko dakle ne priznaje spoznaje, ne može uopće govoriti o istini, niti prvotnoj niti drugotnoj. Ne radi se samo o činjenicama kao uvjetima: o kojoj je činjenici druga ovisna tako, te bez nje ne može biti. Drugim riječima: ne radi se o redu ili vezu između pojedinih stvari ili ontološkom redu, nego o redu ili vezu između spoznaja ili logičkom redu. Ova su dva reda posve različita, te se ne smiju pomiješati. Niti smijemo jednostavno ustvrditi, da je sve, što je u ontološkom redu prije, istotako i u logičkom redu prije, i obratno.

Kada dakle ispituje, koje mora da bude ishodište svake filozofije ili svakog filozofiranja, tražimo neku spoznaju, bez koje nije moguća nijedna druga. Ovu spoznaju zovem stoga prvotnom istinom ili spoznajom. Je li samo jedna takva spoznaja ili više njih, to je drugo pitanje.

Je li ovo i Drieschovo shvaćanje problema, koje treba da bude ishodište svake filozofije ili svakog filozofiranja? Svakako ne kaže toga izričito. On ne upotrebljava izraza »spoznaja« ili »istina«. On govori o nečemu, što zove »Urtatbestand ili Ursachverhalt«, što izričito razlikuje od »Tatsache« (3). Mislim, da se može prevesti prvo s »praopstojnost«, a drugo s »činjenica«. Moglo bi se činiti, da ne traži prvu spoznaju, jer uvijek povezuje mišljenje sa htijenjem, dodajući glagolu »denken« u zagradi glagol »wollen«. Ipak za prvu opstojnost traži nesumnjivost. On usvaja Descartesov način govora, gdje kaže, da (str. 8): »Provizorni ili metodički solipsizam polazi od neke praopstojnosti, o kojoj, da govorim s Cartesius-om, nije moguća nikakva sumnja«. Samo ovo spominje iz Descartesove nauke o početku filozofiranja, a ne njegove glasovite formule »Cogito, ergo sum«. *Kaošto se Descartes ne poziva na istinitost, nego na nemogućnost, i to subjektivnu nemogućnost, sumnje, tako i Driesch.* I za ovo je njegovom formulom izražena »praopstojnost«, jer o njoj ne može sumnjati. Zašto on ne može o njoj sumnjati, ne ispituje; niti ispituje, može li tko god drugi o njoj sumnjati, nego jednostavno pretpostavlja, da nitko ne može sumnjati, kaošto ni on. Na pitanje, zašto ne može sumnjati, ne odgovara, da zato, jer vidi ili znade, da tako jest, nego ne odgovara ništa. Zato bi namjesto »praopstojnost« mogao kazati prapotreba ili pranužda ili pranemogućnost«. Koji je izvor ove pranužde ili pranemogućnosti, ne ispituje. On samo veli (11): »Prema naravi same stvari možemo (ovu tvrdnju) samo jednostavno postaviti, ne dokazati — können wir der Natur der Sache nach nur schlicht hinsetzen, nicht beweisen«. Teško bismo od Driescha dobili odgovor na pitanje, kako se dakle njegova nauka razlikuje od slijepe tvrdnje, i zašto bi se varao, tko bi sa psihologizmom tvrdio, da je izvor one »praopstojnosti« duševno ustrojstvo ili čak i promjenljive subjektivne okolnosti, kaošto stepen kulture, na

kojem se subjekat nalazi. Relativizam svake ruke daje se složiti s Drieschovom naukom o »praopstojnosti« kao ishodištu svakoga filozofiranja.

Iz svega, što smo svojim ispitivanjem našli, slijedi, da Driesch pod svojim »Urtatsache ili Ursachverhalt« ne razumije neku prvotnu spoznaju, nego nešto drugo.

2. Je li u Drieschovoj formuli sadržano doista samo ono, što on tvrdi? On veli (8-9), da formula »Ich — habe bewusst — geordnetes Etwas« sadržaje u sebi tri sastavna dijela; ali dodaje (9), da »erläutern lässt sich hier gar nichts — tu je nemoguće ista protumačiti«. Zašto ne? Nema odgovora kod Driescha. Ipak dodaje neko tumačenje subjekta ove rečenice (9): »Samo neka bude rečeno, da se uklone nesporazumci, da je »ja« praopstojnosti bez svake vremenske oznake, dakle da nema u vremenu, i da je iznad opreke između jedinstva i mnoštva. Ja istom postavljam pojmove jedinstva, mnoštva i vremena — Nur dass das Ich des Urtaibestandes gänzlich zeitunbezogen, also nicht etwa in der Zeit »hat«, und dass es auch über den Gegensatz zwischen Einheit und Mehrheit erhaben ist, mag, um Missverständnisse fernzuhalten, gesagt sein. Ich setze ja erst die Begriffe Einheit, Mehrheit und Zeit«. Time je Driesch izrazio, što njegova formula u sebi sadržaje. Ipak je dodac i nešto negativno, jer poriče subjektu neka svojstva, da je naime nešto jedno između mnoštva, nešto vremenito. O dakle sve to znade? Na temelju čega sve ovo tvrdi? Odakle znade, da u njegovoj »praopstojnosti« nije ništa drugo sadržano? On veli (3), da u njegovoj formuli nije sadržan pojam »stvar, supstanca, svojstvo, mnogi ja ili subjekti, općenita vrijednost, svijest uopće, nadosobni ja itd.; naročito ne sadržaje pojma »djelovanje«, osobito u obliku »misliti ili htjeti«.

Je li istina, da ona formula ne sadržaje nikakva drugog pojma? Smisao našeg pitanja nije taj, što je u formuli izriječkom spomenulo, a što se ne spominje izriječkom. O vanjskom izražaju uopće ne raspravljamo. Nije glavno, što mi kažemo, nego što mislimo. Pa ni kod mišljenja nije poglavito pitanje, što mi kakogod zamišljamo, nego što mi znamo. Naše je dakle glavno pitanje, kad promatramo Drieschovu formulu, kojom izrazuje praopstojnost:

Što Driesch mora znati, da može svojoj formuli sve ono pripisivati, bilo negativno, bilo pozitivno?

Najprije treba ustanoviti, da Driesch znade, što znači »znati« i »htjeti«, i koje je značenje drugih riječi, kojima se služi. Inače ne bi ih razlikovao. Znađe i to, da jedno značenje nije drugo; da razna značenja ne mogu nikad biti jedno isto značenje: zato traži pomno, koje je značenje pravo. Znade dakle, što znači pravo i krivo, ili istinito i pogrešno ili neistinito. Znade, da ništa ne može biti ujedno i u istom smislu pravo i krivo, niti u ovom posebnom slučaju niti u kojem god drugom, jer znade, da nešto pravo ne može u istom smislu biti nešto krivo. Driesch znade i to, da je

njegova formula praopstojnosti njegova vlastita, a ne tuđa; razumije dakle, što znači »vlastit«, a što »tuđ«, »ja« i »drugi«, inače ne bi razlikovao vlastito i tuđe, sebe i drugoga. Znade i to, što znači sumnjati, jer inače ne bi razlikovao opstojnost, o kojoj ne može sumnjati, od one, o kojoj može sumnjati. Znade, što znači »biti« i »ne biti«, inače ne bi pitao, da li nešto jest ili da li nije. Znade i to, da mišljenje ima uvijek svoj subjekat, jer inače ne bi govorio o svojem i o tuđem mišljenju, niti bi nastojao, da opovrgne tuđe mišljenje, ako misli da je krivo. Znade i to, da svako mišljenje ima neki predmet, kojemu se mora prilagoditi, a koji je o njegovu mišljenju neovisan; inače ne bi pitao, je li mišljenje istinito ili ne, nego bi mogao uvijek msliti po svojoj volji.

Napokon znade, da svijest, i to njegova vlastita svijest, uvijek svjedoči istinu; inače ne bi nikad mogao ništa znati na temelju svjedočanstva same svijesti. Pa ipak znade mnogo toga na temelju same svijesti. Ako jedan put znade na temelju same svijesti, da je nešto istinito, onda znade, da je sve istina, što svijest kaže.

Kako bismo nazvali razne istine ili spoznaje, koje ima onaj, koji priznaje Drieschovu formulu praopstojnosti, to kao početak svakog filozofiranja, ovo je sporedno pitanje. Ali nema nekakva razloga, zašto ne bismo mogli upotrebljavati klasičnu terminologiju »teorije prvotnih ili temeljnih istina«, koja zauzima tako važno mjesto u skolastičkoj noetici. Ni ova terminologija nije najsavršenija, osobito, ukoliko razlikuje tri prvotne istine, kojima daje imena, koja po svome značenju ne bi morala služiti upravo za ove tri spoznaje: prva činjenica, tj. spoznaja vlastite egzistencije; prvo načelo, tj. spoznaja, da ništa ne može ujedno i u istome smislu biti i ne biti; spoznaja, da se naše mišljenje može i mora ravnati prema nečemu, što je o njemu neovisno. Prva se spoznaja zove »prva činjenica«, druga »prvi princip«, treća »prvi uvjet«. Već sam izrazio svoju sumnju, jesu li ova imena najzgodnije odabrana.

3. *Ispitajmo sada, je li istina, da u Drieschovoj formuli, ili bolje, u onoj praopstojnosti, koja je njegovom formulom izražena, nijesu sadržani oni razni pojmovi, koje Driesch nabraja.* Da nijesu sadržana imena ili termini, koje Driesch spominje, ovo je dakako jasno. Ali pitamo, je li moguće postaviti onu formulu s razumijevanjem njezina sadržaja, a da se ne razumiju pojmovi, koje Driesch nabraja.

Znade li, što je »stvar« tko postavlja s razumijevanjem Drieschovu formulu »Ja imam svijesno, i svijestan sam, da imam uređenu puninu nečega — Ich habe bewusst und zugleich meines Habens bewusst eine geordnete Fülle des Etwas. Oder ganz kurz: Ich habe bewusst geordnetes Etwas«. Tko tako govori i razumije, što hoće da kaže, znade, da mora ovako govoriti i misliti, a ne obratno. On dakle znade, da se u svome mišljenju mora nečemu prilagoditi, što je dakle o njegovu mišljenju neovisno. A ovo, što je o našem mišljenju neovisno, zove se »stvar«. Istina, ova riječ nije spomenuta u formuli. Ali to nije ni nužno. Bezbroj puta mi

imademo već neki pojam, znademo, što nešto jest, premda još ne znamo, kako se to zove. Zato toliko puta tražimo, kako bismo zvali, što zamišljamo; a čestoputa ne možemo naći zgodnoga imena. Bilo bi dakle posve krivo, ako bismo mislili, da ne može postojati pojam, i to jasan pojam, gdje nema imena. Ovo vrijedi i za naš slučaj, gdje pitamo, ima li pojam »stvari«, tko s razumijevanjem izgovara Drieschovu formulu, premda se u njoj riječ »stvar« ne spominje? Već smo vidjeli, da doista ima pojam stvari, jer ima pojam nečega, što je o mišljenju neovisno, a o čemu je mišljenje ovisno.

Driesch tvrdi dalje, da u njegovoj formuli nije sadržan pojam »supstancije«. Pogledajmo, je li tako. Tko s razumijevanjem izgovara ovu formulu, znade, da je on nešto, što znade, tj. što ima znanje kao neko svoje određenje. Ujedno znade, da sam nije ničije određenje. Ovo očituje i time, što svoje mišljenje pripisuje samo sebi. Svoju formulu suprotstavlja tuđemu mišljenju, krivim formulama, kojima se drugi služe. Znade također, da oprečna mišljenja ne mogu biti jednooga istoga, koji misli; nego da moraju biti razni, koji istodobno imaju oprečno mišljenje, oprečne formule. Iz svega ovoga slijedi, da zamišlja sebe kao nešto, što ima neko određenje ili pripadnost ili svojstvo, a sam nije ničije određenje. A nešto takvo zove se supstancija. Ima dakle pojam supstancije, tko razumije Drieschovu formulu, premda se u njoj ne spominje riječ ili ime ovoga pojma.

Istotako, tko Drieschovu formulu s razumijevanjem izgovara, ima i pojam »svojstva«. Svoje naime znanje zamišlja kao nešto, što on ima kao neko svoje određenje; kao nešto, što nije on, ali je njegovo, i to tako o njemu ovisno, da može biti samo njegovo. On zamišlja svoje mišljenje kao nešto, premda ne kao supstanciju. A nešto, što nije supstancija, zove se svojstvo, za razliku od supstancije. Je li moguća koja razlikost svojstva, ovo je novo pitanje. Jamačno znade, da jest moguća, jer razlikuje mišljenje i htijenje, premda je i jedno i drugo svojstvo u rečenome smislu. I opet, ništa ne smeta, što se u formuli ne spominje riječ »svojstvo«.

Driesch dalje tvrdi, da njegova formula ne sadržaje »viele Iche oder Subjekte«. Da se ne spominje riječima niti jedinstvo niti mnoštvo to je dakako istina. Ali opet pitamo, znade li, tko se služi Drieschovom formulom, da je jedan, i to samo jedan, koji ima ovo mišljenje? Istina je i to, da time, što spoznaje svoje vlastito jedinstvo, ne spoznaje jedinstva tuđega subjekta, jer ne spoznaje time samim tuđe egzistencije. Ali svakako spoznaje, da je sam nešto, što je nerazdijeljen imaoc ovoga mišljenja. A takav nerazdijeljen imaoc mišljenja zove se jedan subjekat mišljenja. To je pojam jedinstva, i to jedinstva subjekta ili imaoca. Ovo znanje ostaje, pa makar ne upotrebljavao riječi »jedan subjekat«.

Ni »*Allgemeingültigkeit*« prema Drieschu nije sadržan u njegovoj formuli. Bez sumnje, ako gledamo samo na riječ. Ali ispitaјmo, da li znade, što ovom riječju označujemo. On znade, da je njegova formula istinita ne samo za njega, nego i za svakoga drugoga, koji možda postoji. On zahtijeva, da svaki drugi, ako postoji, prihvati njegovu formulu, jer bi se inače prevario. Razlog dakle, zašto od svakoga zahtijeva, da mora prihvatiti njegovu formulu kao jedino ispravnu, zamišlja i spoznaje; samo mu ne daje odmah na početku imena, kaošto ovo obično biva. I poјam »općenita vrijednost — *Allgemeingültigkeit*« sadržan je dakle u Drieschovoj formuli, ako je potpuno razumije, a ne samo mehanički ili na površini promatra.

Isto vrijedi i za poјam »*Bewusstsein überhaupt* — svijest uopće«, za koji Driesch tvrdi, da nije nikako sadržan u njegovoj formuli. On sam veli, da je svijestan, da ima nešto uređeno — »*Ich habe bewusst und zugleich meines Habens bewusst eine geordnete Fülle des Etwas. Oder ganz kurz: Ich habe bewusst geordnetes Etwas*«. On dakle razumije, što znači »biti svijestan«, inače ne bi ovo razlikovao od onoga, što znači nešto drugo. Ako li Driesch razumije pod »*Bewusstsein überhaupt*« neku svijest koja ne bi bila ničija, potpunoma ima pravo, što kaže, da takva svijest ili poјam takve svijesti nije sadržan u njegovoj formuli; takva je naime svijest, koja ne bi bila ničija, dakako nemoguća. Samo si Driesch malo protuslovi, kad veli, da u njegovoj formuli nije sadržan poјam subjekta kao nečega jednoga, što ima mišljenje ili htijenje, a ipak otklanja poјam svijesti, koja nema subjekta, koja je dakle svijest uopće.

Napokon Driesch osobito ističe, da u njegovoj formuli nije nikako sadržan poјam djelovanja, naročito u obliku misliti ili htjeti — *enthält namentlich nicht den Begriff Tätigkeit*, zumal *enthält sie ihn nicht in der Form denken oder wollen*«. Ako Driesch time hoće da kaže samo to, da mišljenje ili htijenje ne proizvodi svoga predmeta, t. j. ono, o čemu mislimo ili što mi hoćemo, to je dakako istina, koju nam svjedoči s najvećom jasnoćom naša svijest, pa i čitav život i Drieschov i naš. I mišljenje i htijenje ovisno je o svome predmetu, a ne obratno. Ako li Driesch svoju tvrdnju razumije tako, da isključuje i samo razmišljanje o predmetu ili htijenje nekog predmeta, očito se vara, kaošto smo već prije vidjeli. On znade, da je njegova formula njegova, plod njegova rada. On sam kaže str. 2), da je njegova nauka »*rezultat njegova istraživanja — Ergebnis unserer Untersuchung*«. I dodaje nedvoumni izraz, koji znači neko djelovanje: »*Dieses Ergebnis zu errarbeiten*, ist ihr eigentlicher Zweck — Ovaj rezultat izraditi, to je njegovo (naime našeg istraživanja) prava svrha«. Nema izradivanja ili postizavanja radom, gdje nema rada; a nema rada, gdje nema nikakva djelovanja; niti ima svrha, gdje nema nikakva djelovanja. Ako Driesch naše mišljenje ispodređuje s gledanjem, upravo najbolju ilustraciju naše nauke napominje: Gleda-

njem ne proizvodimo stvari, koju gledamo; pa ipak je gledanje rad, koji nas dapače i umara. Tako i mišljenje i htijenje. Ako mišljenje i htijenje ne bi bilo djelovanje, i to ne ničije nego nečije, Drieschovo, naše vlastito ili koga drugoga, ne bi se niti Driesch niti itko drugi mogao ponositi svojim djelima, ako su dobra; niti se poradi njih kajati, ako su zla. Niti bi imalo ikakva smisla, bilo sebe bilo druge poticati ili odvrćati od njega.

Ovo je naš odgovor na Drieschovu tvrdnju, da u njegovoj formuli nijesu sadržani razni pojmovi, koje nabroja, a među kojima osobito ističe pojam djelovanja. Samo ćemo još dodati jednu razliku, koja je od najvećega značenja, a kojom smo se služili u svojoj kritici Drieschove nauke. Drugo je znati ili imati neki pojam; a drugo je, znati ime ovoga pojma. drugo opet imati jasan pojam, a drugo znati definiciju ili tumačenje ovoga pojma; drugo opet, imati pojam, a drugo, kazati, da ga imamo. Veoma se vara, tko misli, da jednostavnoj formuli, koja se sastoji samo od nekoliko riječi, odgovara istotako jednostavna sadržaj u našoj duši.

Najvažnije je pitanje kod tumačenja kojegod izreke: Što mora doći znati, da može ovo kazati, i to ne mehanički, nego s razumijevanjem? Koliko toga moram znati, da mogu na neko pitanje odgovoriti, da ne znam, što bih odgovorio!

*

Vidjeli smo, što Driesch naučava, kako treba započeti svaku filozofiju ili svako filozofiranje. Ovo je onaj »prolegomenon ili predgovor«, koji je označen podnaslovom njegove knjige »Wissen und Denken. Ein Prolegomenon zu aller Philosophie«.

Koju je filozofiju Driesch na ovom temelju sagradio? Hoće li ispuniti svoje obećanje (str. 12), i pokazati, kako je filozofija sa svim svojim dijelovima moguća na temelju njegove nauke? On obećaje, da će u ovome svome djelu zacrtati samo najbitnije temeljne poteze, jer detaljnoj izvedbi služe njegova veća djela. Ove ćemo temeljne crte Drieschove filozofije pomno promotriti.

Franjo Šanc D. I.